

**ДЕКОРАТИВНО-
ПРИКЛАДНЕ
МИСТЕЦТВО
РІВНЕНЩИНИ**

ББК 85.12 (4Укр.)
УДК 745/749(477.81)
Д 28

Декоративно-прикладне мистецтво Рівненщини:

колективна монографія / упорядник і науковий редактор – проф. Виткалов В. Г. —
Рівне: ПП ДМ, 2010. — 224 с., іл.

ISBN 978-617-515-040-5

Розглядаються різні види декоративно-прикладного мистецтва (художня вишивка, ткацтво, обробка дерева, писанкарство тощо) Рівненщини в історичній ретроспективі, семантика орнаменту, мотивів тощо. Аналізуються технології виготовлення того чи іншого культурного зразка; розглянуто художні пам'ятки окремих видів мистецтва (жіночі прикраси, монети), знайдені на теренах історичних міст краю – Пересопниці, Торговиці, Березного.

Для усіх тих, хто цікавиться культурно-мистецькою спадщиною Рівненщини.

The different types of the decoratively-applied art (artistic embroidery, weaving, treatment of tree, писанкарство and others like that) of the Rivne area are examined in a historical retrospective view, semantics of decorative pattern of reasons and others like that. Technologies of making of that or other cultural standard are analysed; artistic sights of separate kinds are considered arts (woman decorations, chinks), found on the walks of life of historical cities of the Rivne area - Peresopnisiya, Torgovusiya, Bereznogo.

*Рекомендовано до друку вченою радою
Рівненського державного гуманітарного університету,
протокол № 5 від 24 грудня 2010 року.*

Рецензенти:

доктор мистецтвознавства, провідний науковий співробітник
Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології НАН України
проф. Іваницький А.І. (Київ)

доктор філософських наук, завідувач кафедри мистецтвознавства і експертної
діяльності Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв
проф. Афанасьєв Ю.Л. (Київ)

доктор мистецтвознавства, декан гуманітарного факультету
Одеського національного політехнічного університету
проф. Баканурський А.Г.

ISBN 978-617-515-040-5

© Рівненський обласний центр народної творчості, 2010

УДК 008 : 687. 241 (477.41/42)

Галина Вахрамєєва

**СОРОЧКА
В ТРАДИЦІЙНО-ПОБУТОВІЙ КУЛЬТУРІ
ВОЛИНСЬКО-РІВНЕНСЬКОГО
ПОЛІССЯ**

Серед творів декоративного мистецтва Волинсько-Рівненського Полісся, традиційне вбрання і зокрема сорочка, як найдавніший елемент народного костюму, що увібрав в себе характерні риси етнічної культури регіону, завдяки своїй поліфункціональності, не лише відображає естетичні вподобання населення, а й через особливий семіотичний зміст розкриває його архаїчні світоглядні вірування.

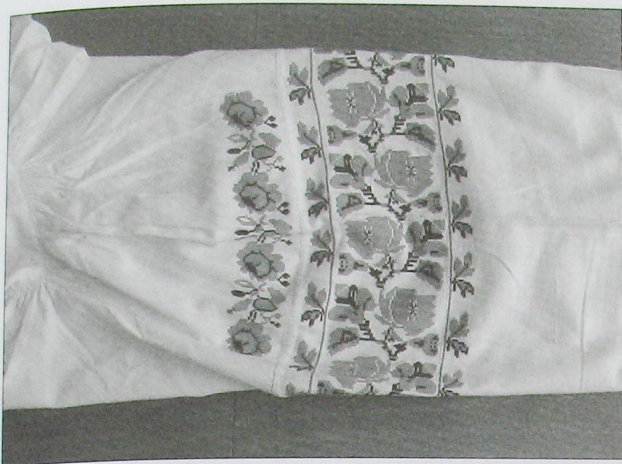
Сфера використання народної сорочки в традиційно-побутовій культурі населення цього регіону виходить далеко за межі утилітарних функцій та задоволення естетичних потреб. Присутність сорочки як невід'ємного елемента в народних звичаях та обрядах, пов'язаних із найбільш значущими подіями з життя людини, як то народження, хрещення, одруження, а також смерті, засвідчує її особливе місце у сакральних віруваннях поліщуків. Тому вивчення особливостей функціонування народної сорочки Західного Полісся, дослідження та порівняльний аналіз орнаментальних мотивів, технік і матеріалів для її виготовлення та декорування, прикмет та повір'їв, що супроводжують усі етапи створення цього вбрання, допоможе розкрити особливий зміст цього народного вбрання як вагомого складника етнічної культури даного регіону та України загалом.

У вивченні походження праукраїнського народного вбрання та такого його компонента, як сорочка, першоджерелом, що дає певне уявлення про його давній вигляд, є матеріали археології. Їх доповнюють іконописні зображення, фрески, книжкові мініатюри, згадки в письмових джерелах часів Київської Русі.

Однак, за відсутності самих зразків народного одягу цієї доби, про його справжній вигляд маємо лише загальне уявлення. Безперечною є лише наявність полотняної сорочки як основного компонента народного костюму [11]. Більш докладні описи старовинного народного українського одягу знаходимо пізніше, в спогадах іноземних мандрівників XVII ст., таких, як Гійом Левассер де Боплан, Павло Алепський. Цінні відомості про вбрання містять описи та замальовки українських та зарубіжних авторів кінця XVIII – XIX століть: О. І. Рігельмана, Де ла Фліза, О. Ф. Шафонського, публікації І. Георгі, І. Морачевського. Дослідження, присвячені локально обмеженому опису традиційного народного вбрання, з'являються пізніше, вже в XIX – поч. XX ст. Серед цих робіт слід виділити монографію Я. Головацького, багатотомне видання П. Чубинського, праці А. Перлштейна. Цьому ж періоду належать фольклорно-етнографічні студії А. Богдановича, Ф. Вовка, Д. Зеленіна, М. Сумцова, П. Шейна, що описують народне вбрання, звичаї та обряди, пов'язані з ним.

На початку XX ст. В. Білецькою у статті «Українські сорочки, їх типи, еволюція та орнаментика» вперше зроблено спробу класифікації і типології українських народних сорочок. Ця праця, окрім аналізу особливостей крою сорочок різних регіонів України, опису технік та композиційних схем їх оздоблення, містить цікаві данні із сфери їх ритуально-обрядового використання [2].

Поміж праць другої половини XX ст., в яких вивчались регіональні комплекси народного костюму, в тому числі поліського, слід

Фрагмент жіночої сорочки. Верхня частина рукава та уставки оздоблена вишивкою в техніці хрестика рослинним орнаментом. Нитки заполоч. Тканина бавовняна фабричного виготовлення. 1930-ті рр. Село Рудка Любешівського р-ну Волинської обл. (ПВ)

відмітити роботи таких вчених, як К. І. Матейко, Т. А. Ніколаєвої, Г. Г. Стельмашук, З. О. Васиної, Т. В. Косміної, М. С. Білан та інших. Художні особливості вишивки та ткацтва різних етнографічних регіонів України та Західного Полісся зокрема, технологічні й композиційні прийоми створення орнаментального оздоблення одягу, ґрунтовно досліджено в працях Т. В. Кара-Васільєвої, Р. В. Захарчук-Чугай, О. Т. Нестер. Народному ткацтву населення України присвячено дослідження О. І. Никорак, О. О. Боряк.

Вивчення українського орнаменту, зокрема в народному одязі, його символіки, знайшло своє відображення в наукових роботах таких вчених, як М. Біляшівський, Г. Павлуцький, М. Селівачов, С. Іванов, Я. Запаско. Для мистецтвознавчого аналізу орнаментики Волинсько-Рівненського Полісся цінними є праці О. Косач (О. Пчілки) зокрема «Українські узори». В ній подано зразки орнаментів виконаних технікою «занизування», яку вона називає «найдавнішим шиттям» [16]. Ґрунтовно розглянуто аспекти орнаментики народних тканин Західного Полісся в дисертаційному дослідженні Т. Лупій, присвяченому особливостям західнополіських рушників, їх

семантиці. Орнаменти волинської вишивки та ткацтва стали предметом вивчення в праці В. Вінчука. Важливою, в контексті вивчення орнаменту як самостійного джерела дослідження етнічної культури українців, є наукова робота Ю. Нікішенко.

Регіональні особливості поліського вбрання, зокрема сорочок розглядалися у працях Н. Гатальської, Л. Орел, А. Українець, Р. Тишкевич, А. Дмитренко. Комплексне порівняльно-етнографічне й ареалогічне дослідження народного вбрання Західного Полісся за матеріалами картографування одягу та його назв зроблено в дисертації Л. Пономар. Важливі аспекти культури та побуту волинсько-рівненського Полісся стали об'єктом вивчення у дослідженнях В. Давидюка, І. Веремійчика, Ю. Лащука, О. Кондратович. Окремо слід відмітити науково-художню реконструкцію «Поетика волинського вбрання» Н. Гатальської, створену на основі колекції народного вбрання Волинського краєзнавчого музею спільно з художницею Г. Івашків, де достовірно відображено зразки поліського традиційного строю [4]. Наочне розуміння загального образу народного одягу північних районів Волині та Рівненщини, дають також малюнки О. Кульчицької та З. Кецала.

Аналіз існуючих досліджень і публікацій свідчить про те, що народне вбрання визначено дослідниками як вагому складову матеріальної та духовно-естетичної культури Західноукраїнського Полісся, однак дані про традиційні сорочки цього регіону здебільшого фрагментарні і не відображають в повній мірі їх ролі в художньо-естетичній та традиційно-побутовій культурі його мешканців. Такий стан речей і обумовив вибір теми дослідження.

У традиційному одязі Західного Полісся чи не найбільше збереглися архаїчні риси автентичної, праукраїнської культури. Така стійкість та тривалість побутування давніх традицій як в матеріальній, так і духовній культурі цього регіону, була обумовлена дією низки об'єктивних факторів – природно-гео-

графічних, соціально-історичних, економічних [8]. Крім того, на збереження етнічної самобутності Полісся вплинув той комплекс вірувань та обрядів, який упродовж багатьох століть був і залишається невід'ємною частиною життя його мешканців. Надзвичайно багато цих звичаїв пов'язано із сорочкою. В народному уявленні ця складова народного вбрання, безпосередньо торкаючись до тіла людини, стає ніби частиною того хто її носить. Тому її наділяли особливою магичною силою, вірячи, що від людини до сорочки і навпаки, можуть передаватись як добрі, так і погані якості: сила, удача, здоров'я або ж хвороби, лінощі, нещастя [2].

Вже починаючи з народження людини сорочка ставала для неї певним атрибутом священної. Часто новонароджену дитину для того, щоб була здоровою, обгортали в материну чи батькову сорочку [6]. Ця сорочка обов'язково мала бути вже ношеною «пробованою», щоб не завдати дитині якоїсь шкоди. В деяких селах Волинського Полісся під час хрещення під полотняну пеленку – «плащик», «крижму» підставляли хлопчику чоловічу сорочку, а дівчинці жіночу. В селі Рудка Любешівського р-ну Волинської обл. ще до 50-х років ХХ ст. побутував звичай подушку, на яку клали дитину, що везли в церкву для хрещення, «одягати» в сорочку [23]. Часто на Поліссі дитину одягали в першу сорочку, яку вже носили хтось із старших братів чи сестер «щоб діти любилися» [5]. В деяких районах існував звичай, перед тим як одягти на дитину першу сорочку, потримати в ній щось металічне, наприклад ніж, щоб дитина виросла, «міцною як залізо» [19]. Прати та сушити сорочку дитини до року потрібно було не вивертаючи. Випрану сорочку не можна було лишати сушитись на ніч чи вшати під деревами «щоб лякі не напали», «щоб спокійно спало в ночі» [23]. Також поліщуки вірили, що чисту сорочечку дитині потрібно одягати в суботу, тоді вона швидше ростиме. Інколи ведучи дитину «на люди» сорочку дитині одягали на виворіт, «щоб не наврочили». Старі

Фрагмент жіночої сорочки. Верхня частина рукава та уставки оздоблена смугастим тканним орнаментом. Нитки заполич. Льон, домоткане полотно. 1930-ті рр. Село Нуйно Камінь-Каширського р-ну Волинської обл. Із колекції народного одягу шкільного музею с. Нуйно.

сорочки членів родини використовували для виготовлення пелюшок. На Волинському Поліссі сорочки померлих членів родини використовувати для цієї мети заборонялося. Не можна було використовувати сорочки хворих. Сорочки померлої дитини, щоб забрати лихо з родини, виносили за межу села або кидали в річку, щоб вода віднесла біду і від села [3]. Коли жінка народжувала, в головах у неї клали святковий одяг, бо вірили, що жінка перебуває під час пологів між життям та смертю. Клали весільну сорочку сподіваючись, що вона допоможе породіллі. Використовувалась сорочка і для зняття «вроків». Для цього слід було повернутись на захід сонця і перехрестившись тричі обтерти обличчя виворітною стороною подолу сорочки. Існувало також замовляння сорочки. Коли людина потерпала від частих хвороб чи якихось нещасть, то зверталась до ворожки, яка, виконавши певні ритуальні дії, «заговорювала» сорочку власника, встановлюючи своєрідний захист від злих сил. Таку сорочку слід було носити не знімаючи до місяця [2].

Надзвичайно велику роль відігравала сорочка у весільному обряді. Весільну сорочку дівчина готувала заздалегідь, як і придане.

Придане складали в скриню «кухор», який потрібно було заповнити доверху. Взагалі сувої полотна для пошиття сорочок та самі сорочки були однією з найважливіших складових посагу нареченої. Про них починала дбати мати кожної дівчинки ще з її дитинства. «Уже дочці год, закладай, мамо, в скрині под» [2]. Наречена готувала собі якомога більше сорочок. Їх кількість залежала від заможності родини. Сорочки шились як святкові, так і для щоденного носіння. Святкові сорочки мали багатше оздоблення і виготовлялись із кращого, білішого та тоншого полотна. Найбільша увага приділялась весільним «вінчаним» сорочкам. В орнаментативній сорочці зберігались архаїчні елементи декору, що несли в собі прадавній, семіотичний зміст. Якщо у святкових, не обрядових сорочках, прослідковувався розвиток нових орнаментальних мотивів, то колорит та елементи оздоблення весільних сорочок довго залишаються практично незмінними. У виготовленні та оздобленні сорочок для себе та нареченого кожна дівчина намагалась вкласти все своє вміння. Характерно те, що коли полотно для весільної сорочки чи вишиті або ж ткані деталі міг виготовляти хтось інший з родини, чи їх просто купували, шити сорочку для себе та свого обранця дівчина обов'язково повинна була сама.

У с. Люхча Сарненського р-ну Рівненської обл. існував звичай: після заручин до молодого йшла хресна мати молодій ще з кимсь, щоб «міряти» хлопця. Міряли нитками зав'язуючи вузли. По цих мірках наречена до весілля шила своєму обранцю сорочку [21]. У деяких селах Сарненського р-ну засватана дівчина дарувала нареченому сорочку відразу після заручин. Однак найчастіше сорочку, виготовлену нареченою молодий одягав після вінчання, у своєму домі. Знявши свою сорочку подавав її матері, дякував за те, що одягала, приговорюючи, що відтепер його одягатиме дружина. Весільні сорочки було прийнято зберігати впродовж всього життя

На Поліссі, як і по всій Україні, існувало певне злиття весільного та поховального об-

рядів. Якщо вмирала молода дівчина чи юнак, – їх одягали у весільний стрій. Неодружену дівчину чи хлопця одягали в сорочку, яку готували до весілля чи подібну до весільної. Дівчині одягали вінок, хлопцеві чіпляли на сорочку квітку [19]. Якщо помирала заміжня жінка, їй одягали довгу сорочку та застеляли сорочкою труну. Також існував звичай класти померлим в домовину весільну сорочку – «щоб мама пізнала на тім світі».

Таким чином, для жителя Полісся, з першого дня від народження і до останнього, сорочка, ставала невід'ємним атрибутом всіх свят та обрядів, будучи своєрідним оберегом та естетичним ідеалом. У народному уявленні наявність білої сорочки було обов'язковою умовою для будь-якого члена спільноти [7]. Ці переконання яскраво ілюструє народна пісня:

*А у тих багачок
Та й по сім сорочок,
А у мене одна,
Та й та біла щодня.*

Процес пошиття та декорування сорочки набував рис певного ритуального дійства, ще на етапі виготовлення для неї полотна. При його виготовленні на Поліссі дотримувались певних правил, не можна було прясти чи ткати не лише у неділю чи свято, а подекуди ще й у п'ятницю. У пісні, записаній у Камінь-Каширському р-ні Волинської обл., йдеться:

*...Свята П'ятинка дари давала
Бо господиня мудрая була,
Що у П'ятницю кужіль не прjala,
Хустя не прjala, в золу не клала [19].*

Саморобні тканини здавна були основним матеріалом для виготовлення сорочок на території Волинського та Рівненського Полісся і залишались у вжитку сільського населення до 50-х років минулого століття. Це було пов'язано з перебігом першої та другої Світової війни, коли в силу економічної нестабільності, руйнувань, селяни були змушені покладатись у забезпеченні потреб свого господарства лише на власні сили.

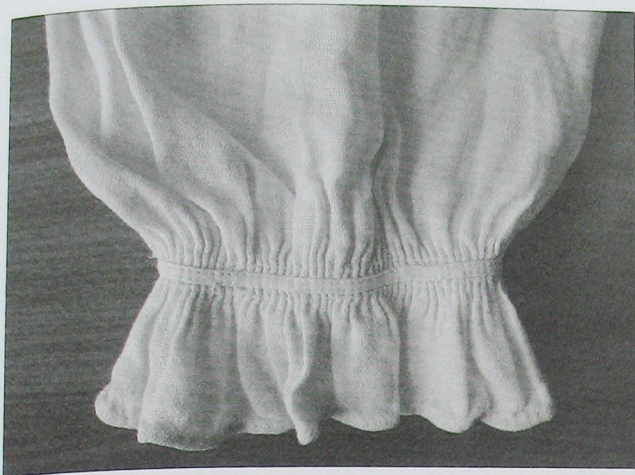
Фрагмент жіночої сорочки. Верхня частина рукавів, уставки, пазуха оздоблені вишивкою в техніці "занизування", комірець гладдю. Нитки заполоч. Льон, домоткане полотно. 1930-ті рр. Село Кухче Зарічнянського р-ну Рівненської обл. (ПВ).

До середини ХХ ст. майже в кожній поліській селянській хаті стояв саморобний ткацький верстат та інше необхідне знаряддя. Полотно ткали з конопель, льону. Часто полотно виготовляли, поєднуючи льон наполовину з коноплями, пізніше почали використовувати для ткання куповані бавовняні нитки [15]. Крім простого полотняного переплетення «у прощину» побутовали техніки багато-ремізного, а також перебірного ткацтва, за допомогою яких створювались складні орнаментовані тканини. Були поширені такі назви технік ткацтва, як «перебір пальцями», «під дошку», «на підніжки», «в поворотку», «в кружкі».

Розміщення оздоблення на сорочках, композиційне вирішення орнаментів, зна-

чною мірою було зумовлене кроєм, формою та пропорційними співвідношеннями конструктивних деталей. Найбільш характерною рисою крою цього компоненту народного вбрання на території Волинсько-Рівненського Полісся, було використання як у жіночих, так і чоловічих сорочках уставок – прямокутних шматків тканини вшитих по лінії плеча. Саме такий крій сорочки – з уставками, визначається більшістю дослідників суто слов'янським типом крою [12].

Жіноча сорочка складалась із стану, що зшивався з двох, або частіше з трьох асиметрично розташованих полотнищ «пілок», рукавів, плечових уставок, манжет «чохликів», клинців, або як їх ще називали – «ласток», «лястовок», «цвіклів» – невеликих квадратних

Фрагмент жіночої сорочки. Низ рукава завершений розширеним до низу манжетом. Льон, домоткане полотно. 1930-ті рр. Село Нуйно Камінь-Каширського р-ну Волинської обл. З колекції народного одягу шкільного музею с. Нуйно

шматків полотна, що вшивались під рукавами та комірця [14].

У давніших сорочках він був «виложистим» і зав'язувався вовняною, а пізніше атласною стрічкою – «устечкою», «жичкою», «стьожкою». Інколи використовувались саморобні гудзики, що виготовлялись із льняних ниток. Тканину навколо шиї та низ рукавів призбирували, а тоді пришивали комірець та чохла. Манжети «чухлянки», «чохла» застібались на гудзики інколи з'єднувались вузькою (1-1,5 см.) смужкою полотна. Подекуди у святкових жіночих сорочках зустрічається викінчення рукавів густо зібраними на зап'ястку та розширеними до низу манжетами (Старовижівський, Любомильський, Ратнівський, Камінь-Каширський р-ни Волинської обл.). Спереду, по середині, робився досить великий розріз-пазуха. З появою стоячих комірців у жіночих сорочках, як і в чоловічих, пазуха починає прикриватись оздобленою планкою чи манишкою. У давніх додільних сорочках Рівненської області оздоблювався поділ, «подолкі прутковалі» (Рокитнівський р-н.) [22].

Прикрашались подоли і в чоловічих сорочках, що пов'язано з традиційною для Західного Полісся манерою носити сорочку навипуск, підперезавшись поясом. Чоловічі

сорочки прикрашались також на комірці, нагрудній частині, інколи чохлах.

Самобутній комплекс весільного вбрання побутував у Дубровицькому р-ні Рівненської обл. Він виготовлявся з тоненької вибіленої лляної тканини – серпанку, яку крохмалили і розтягували до прозорого стану за допомогою спеціального ядра («каменя») [21]. Зазвичай сорочка, що входила до цього комплексу, оздоблювалась делікатною орнаментальною смугою червоного кольору лише в нижній частині рукавів. Однак із часом серпанкове полотно, як і інше домашнього поробку, зникає з ужитку. Починають використовуватись куповані тканини: перкаль, ситець та ін. Цей факт знайшов своє відображення в народних піснях:

*Вбирай мати дочку
В крамную сорочку
Вбирай у шубойку
Поїдемо до шлюбойку [9].*

Найбільш давньою і розповсюдженою технікою оздоблення сорочок було ткацтво. Сорочки оздоблювались орнаментальними смугами, простою полотняною та перебірною техніками. Ткани заготовки для рукавів називали «барабанами» [13]. Зустрічавсь також клітчатий малюнок полотна на рукавах. Характерною особливістю перебірного ткацтва – «переборів» є опуклий орнамент, що рельєфно виступає на площині полотна. Часто тканий орнамент доповнювався вишивкою в техніці «занизування», «натягання», що наслідувала візерункове ткацтво. «Занизування» було тут найпоширенішою та найбільш давньою технікою [18]. Таке оздоблення сорочок традиційно використовувалось на Поліссі практично по всій території, хоча найширшим та найтривалішим є його побутовання саме на Західному Поліссі.

На Рівненщині була також поширена вишивальна техніка «вирізування», «ризь» у поєднанні з гладдю, виконана білим по білому, білим по сірому [20]. Для з'єднання таких деталей сорочки як уставки, рукави використовувались нескладні мережки.

До п'ятдесятих років ХХ ст. на Західному Поліссі сорочка ще зберігала традиційний уставковий крій, але характер її оздоблення змінюється. У 20-30-х роках ХХ ст. поширюється вишивка хрестиком. Крім витриманої червоної та червоно-чорної вишивки, в оздобленні сорочок з'являється строкате багатобарв'я. Часто для оздоблення сорочок використовується по декілька технік у різній кольоровій гамі.

Композиційне вирішення оздоблення західнополіських сорочок виявляється у гармонійному співвідношенні червоного кольору орнаментальних комплексів і білого тла. Розміщення орнаментальних сполучень на поліських сорочках зумовлене не лише місцевими художніми традиціями, а є своєрідним відображенням архаїчних уявлень про магічну силу знаків-символів, що набувають важливого оберегового значення розташовуючись на тих місцях сорочки, що вкривають найбільш значущі частини тіла людини – груди, плечі, руки та там, де вона безпосередньо дотикається до «незахищених», некритих одягом частин тіла.

З часом розуміння глибинного змісту символіки орнаментального оздоблення сорочки втрачається, орнамент перетворюється на суто декоративний елемент. В жіночих сорочках Рівненського та Волинського Полісся топографія орнаментальних комплексів має багато локальних варіантів. Наприклад, у Старовижівському, Ратнівському, Камінь-Каширському районах Волинської області часто зустрічаються сорочки, в яких широкими та вужчими поперечними смугами переткане все поле рукава та уставки, комірець та чохла оздоблені вишивкою.

У Любомльському, Шацькому районі Волинської області та Сарненському і Рокитнівському районі Рівненської області візерунок частіше вкриває уставку біля стику з рукавом у вигляді поперечних орнаментальних смуги, а зовнішній бік рукава – поздовжніх. Однак найбільшого поширення на Поліссі набула така схема розміщення декору сорочок, в якій

Фрагмент жіночої сорочки. Низ рукава завершений "чохликом". Льон, домоткане полотно. Поч. ХХ ст. Село Велика Річниця Камінь-Каширського р-ну. (ВКМ) Д-926.

узори охоплюють нижню частину уставки однією широкою або кількома вужчими орнаментальними смугами, і стеляться по верхній частині рукава у вигляді горизонтальних смуг (Любешівський, Маневецький, Ковельський р-ни Волинської та Зарічненський, Дубровицький р-ни Рівненської області). З поширенням хрестикової техніки рукави починають оздоблювати орнаментальними мотивами, розміщеними у шаховому порядку. В більш давніх сорочках пазушний розріз, зазвичай, не оздоблювався. Однак у сорочках Любешівського та Зарічненського районів зустрічається варіант оздоблення переду жіночої сорочки горизонтально розміщеною орнаментальною смужкою на рівні грудей.

Сорочка, як головна складова частина народного поліського вбрання, своїм кроєм, орнаментальним оздобленням, пропорційним вирішенням гармонувала із загальним строєм одягу в якому, по давній традиції, переважали червоні кольори. Широке використання червоного кольору в оздобленні сорочок зумовлювалось як естетичними вподобаннями населення Полісся, так і тим, що цьому кольору приписувалась особлива магічна, оберегова дія. Про це свідчать чимало обрядів та звичаїв, наприклад перев'язування запеленої дитини червоною крайкою, щоб вберегти її

від лихого ока, або ж обв'язування червоною ниткою зап'ястя дитині з тією ж метою.

На Рівненському Поліссі, окрім застосування домінуючого червоного кольору, в оздобленні сорочок широко використовувалась давня, вишукана вишивка білими нитками – «біллю» в поєднанні з ажурною технікою «вирізування» та «виколювання» [20]. В Рокитнівському районі зустрічалась вишивка з переважаючим чорним кольором ниток, яку тут називали «циганкою» [22].

У сорочках, як у найбільш давньому та сталому елементі народного строю, тканий або вишитий орнамент визначав, або ж підсилював їх ритуально-обрядову, оберегову та соціально-знакову функції. Завдяки комплексу орнаментів, нанесених на сорочку, особливостям крою, саме ця частина народного костюму набуває статусу ідентифікуючого атрибуту її власника. Через елементи орнаменту, їх поєднання, колір, композиційне розміщення на сорочці, фіксувалась етнічна приналежність, вік, стать, суспільний статус її власника.

Увібравши в себе багатотисячолітній досвід та надбання народу у царині мистецтва, його певні світоглядні уявлення, орнамент, який хоча і сприймається у сучасних реаліях найчастіше лише через призму його художньо-декоративної вартості, завдяки символам, що ретельно відтворювалися з покоління в покоління, через їх особливий семіотичний зміст розкриває архаїчне світосприйняття українського народу. В давнину багато графічних символів застосовувалась з метою магічного впливу, маючи для людини практичне значення в якості оберегів від зла, чи знаків, що закликають удачу. Крім того, через елементи орнаментів, що з'явилися задовго до виникнення писемності, фіксувалась і передавалась нащадкам певна інформація.

З плином тисячоліть їхнє первинне значення було практично забуто. Але їх використання в народному мистецтві, увійшовши в традицію, продовжувалось. Тому орнаментика народної сорочки є повноцінним

джерелом для дослідження та висвітлення не лише мистецьких, а й етнокультурних й світоглядних традицій українців.

У чітких, симетричних орнаментах поліських сорочок за їх, на перший погляд, простою лаконічністю стоїть вивірене віками почуття міри та гармонії. Орнаментальні групи виразно контрастують із кольором та структурою полотна. В оздобленні сорочок Західного Полісся домінуючими були геометричні мотиви, скомпоновані у горизонтальні, інколи вертикальні смуги [10]. Найвиразнішим елементом поліської орнаментики є лінія у вигляді тканих, червоних безузорних смуг, що ритмічно чергуються із рядами геометричних орнаментальних мотивів та білим тлом. Таке лаконічне поєднання червоних, білих та зрідка чорних смуг, надає поліському одягу особливого звучання. Існує багато варіантів місцевих назв цього елемента – «прамужки», «деткі», «бережки», «в паси», «жидики», «байстрючки» та ін.

Слід відзначити, що оздоблення текстильних виробів смугами притаманне усім давнім культурам світу і визнається найбільш архаїчним. Зигзагоподібна, ламана лінія – «бігунець», «гадинка», поряд із прямими лініями, в поліських орнаментах виступає і як засіб організації складних орнаментальних комплексів, і як окремий елемент, що має своє трактування.

Ще одним вагомим формотворчим компонентом орнаментальних сполучень поліської орнаментики є ромб – одне з найбільш давніх зображень, що зустрічається ще в первісному мистецтві. При дослідженні семантики ромба більшість науковців визначають зміст цього символу як знак родючості, жіночого начала [17]. На Поліссі існує велика кількість орнаментальних систем, що включають сполучення ромба з іншими геометричними елементами – смугами, навскісним та прямим хрестом, розетками, зигзагами, трикутниками, квадратами, завдяки чому досягається значна варіативність композиції ромбічного ряду. Розетка у різних варіантах

її вирішення, від суто геометричного до рослинно-геометризованого, також є одним із найбільш часто вживаних мотивів поліського ткацтва та вишивки.

Усі ці давні орнаментально-композиційні форми декору геометричного характеру практично втратили свій первинний сенсовий зміст. Сучасні народні назви не розкривають їх семантику. В різних місцевостях Полісся зустрічаються такі назви орнаментальних мотивів, як «павучки», «ключі», «зубці», «жучки», «восьмерик», «в крижі», «бубники», «в гокна», «на раки», «в зоркі», «в метеликі».

У 20-30-х рр. ХХ століття на території Західного Полісся для оздоблення сорочок починають використовуватись рослинні мотиви. В орнаментах поліських вишивок поряд із традиційними геометричними, починають використовуватись рослинні елементи в техніці хрестика, поступово витісняючи давні узорі. Їх широке розповсюдження по Україні наприкінці ХІХ – початку ХХ ст., пов'язують із проникненням у побут фабричних тканин та появою недорогих поліграфічних рекламних листівок і обгорток із візерунками для вишивок на продукції парфумерних компаній «Брокер і К», «Ралле і К» та ін.[1]. Інколи, як писала Олена Пчілка, такі вишивки на рукавах сорочок виглядали як «страшенна ляпанина» [16]. Однак із часом нові елементи не сліпо копіюються майстринями, а видозмінюється при перенесенні згідно традиційно прийнятих композиційних схем розміщення оздоблення на просторі сорочки. Народна

традиція надає їм нової, відповідної форми та змісту. Найчастіше зустрічаються мотиви троянд, гвоздик, дубового листя, винограду та ін. В оздоблені сорочок Полісся цього часу відбувається поєднання умовно-геометричних мотивів та більш пізніших рослинних орнаментів, що наочно ілюструє процес зміни орнаментики даного регіону, пов'язаний з новими соціально-культурними реаліями.

Підсумовуючи вищесказане, слід зазначити, що Волинсько-Рівненське Полісся, займаючи специфічне етноконтактне і географічне розташування, внаслідок дії об'єктивних соціально-історичних і економічних процесів, зберегло архаїчні елементи матеріально-побутової, естетичної та духовної культури, до яких, безперечно, належить народна сорочка. Аналіз різноманітних сфер її використання в житті населення даного регіону, орнаментальних мотивів, що використовувались в її оздобленні, засвідчує, що в цьому компоненті традиційного вбрання чи не найбільше збережено риси автентичної мистецької традиції поліського краю. Тому подальші дослідження в конкретному етнокультурному середовищі такого вагомого складника давньої мистецької спадщини, як народні сорочки, дадуть змогу не лише точно встановити межі побутування різних типів сорочок, з'ясувати їх локальні характеристики та художні особливості, а й допоможуть більш точно визначити загальні мистецькі та культурно-еволюційні процеси в їх історичному розрізі.

Джерельні приписи

1. Булгакова-Ситник Л. Подільська народна вишивка: Етнографічний аспект / Л. Булгакова-Ситник. – Львів: Ін-т народознавства НАН України, 2005.
2. Білецька В. Українські сорочки, їх типи, еволюція і орнаментация / В. Білецька // Матеріали до етнографії та антропології. Т. ХХІ. – Львів, 1929.
3. Бортник О. Сорочка у родинній обрядовості населення українців Волині і Західного Полісся / О. Бортник // Етнічна історія народів Європи. – К.: УНІСЕРВ, 2000. – Вип. 4. – С.62-65.
4. Гатальська Н. Поетика волинського вбрання / Н. Гатальська. – Луцьк: Ініціал, 2005.
5. Гатальська Н. Волинське народне вбрання / Н. Гатальська. – Луцьк, 1991.
6. Дмитренко А. Традиційне господарство Волинського Полісся кінця ХІХ століття в праці

- М. Теодоровича «Волинь в описании городов, местечек и сел» / А. Дмитренко // Минуле і сучасне Волині та Полісся: Володимир-Волинський в історії України та Волині: Зб. наук. праць. – Луцьк, 2004. – С. 432-434.
7. Кара-Васильєва Т. Українська сорочка (Таємниці чарівної нитки): Альбом / Т. Кара-Васильєва. – К.: Томіріс, 1994.
8. Кара-Васильєва Т. Українська вишивка / Т. Кара-Васильєва, А. Чорноморець. – К.: Либідь, 2002.
9. Кондратович О. Весілля на Поліссі / О. Кондратович. – Луцьк: Надстир'я, 1996.
10. Лашук Ю. П. Народне мистецтво Українського Полісся / Ю. П. Лашук. – Львів: Світ, 1992.
11. Матейко К. І. Український народний одяг / К. І. Матейко. – К.: Наук. думка, 1977.
12. Ніколаєва Т. Історія українського костюму / Т. Ніколаєва. – К.: Либідь, 1996.
13. Орел Л. Жіночий одяг Волинського Полісся: за матеріалами експедицій Музею народної архітектури та побуту України / Л. Орел // Неопалима купина. – 1995. – № 1-2. – С. 143-150.
14. Пономар Л. Г. Народний одяг Західноукраїнського Полісся кінця XIX – XX століття / Л. Г. Пономар. – Автореф. дис.... канд. істор. наук. – К., 2000.
15. Полесьє. Матеріальна культура. – К.: Наук. думка, 1988.
16. Пчілка О. (Косач О.) Українські узори / Олена Пчілка. – К., 1912.
17. Рыбаков Б. Язычество древних славян / Б. Рыбаков. — М.: Наука, 1981.
18. Селівачов М. Р. Лексикон української орнаментики. (іконографія, номінація, стилістика, типологія) / М. Р. Селівачов. – К.: Редакція вісника «Ант»; Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2005.
19. Стельмашук Г. Ю. Давнє вбрання на Волині: Етнографічно-мистецтвознавче дослідження / Г. Ю. Стельмашук. – Луцьк, 2006.
20. Тишкевич Р. Мистецтво вишивки рівненського Полісся / Р. Тишкевич // Етнокультурна спадщина Полісся. – Рівне, 2004. – Вип. V. – С. 18-30.
21. Українець А. М. Народний одяг мешканців Рівненщини (Короткий історичний огляд) / А. М. Українець // Наук. зап.: 100-річчю музейної справи на Рівненщині присвячується / Рівнен. обл. краєзн. музей. – Рівне, 1996. – Вип. I. – С. 95-102.
22. Українець А. Весільне вбрання мешканців Рівненщини поч. XX ст. / А. Українець // Етнокультурна спадщина Полісся. – Рівне: ВАТ «Рівненська друкарня», 2008. – С. 83-91.
23. Українець А. Народний одяг мешканців Рокитнівського району / А. Українець // Етнокультурна спадщина Рівненського Полісся. – Рівне, 2001. – Вип. I.
24. Зап. авт. від Хвесик Г. С., 1931 р. н., у с. Рудка Любешівського р-ну Волинської обл.

Резюме

Розглядається українська сорочка в традиційно-побутовій культурі мешканців Рівненського Полісся.

Ключові слова: українська сорочка, побут, традиційна культура.

Summary

The Ukrainian shirt is examined in the traditionally-domestic culture of habitants of Rivne Polesye.

Key words: the Ukrainian shirt, way of life, traditional culture.

*Жіноча сорочка оздоблена тканим орнаментом та вишивкою хрестиком.
Маневицький р-н Волинської обл..*

Комірець жіночої сорочки оздоблений геометричним орнаментом вишивкою в техніці хрестика.
Село Велика Річниця Камінь-Каширського р-ну. Волинської обл. (ВКМ)

Жіноча сорочка оздоблена вишитим геометричним орнаментом в техніці «занизування». Село Острівок
Камінь-Каширського р-ну. (ВКМ)

Жіноча сорочка оздоблена смугастим тканим орнаментом. Камінь-Каширський р-н. (ВКМ)

ЗМІСТ

Виткалов В. Сучасна Рівненщина і проблеми збереження культурної спадщини	3
Розділ I. Традиційне художнє ткацтво України як історико-культурний феномен	7
Локшук І. Традиційне художнє ткацтво Рівненського Полісся: культурно-мистецький аспект	7
Українець А. Вишивальне мистецтво мешканців Рівненщини кінця ХІХ - початку ХХ століття в контексті художньої практики доби.....	22
Тишкевич Р. Українська народна вишивка: на прикладі поліського краю	34
Вахрамєєва Г. Сорочка в традиційно-побутовій культурі Волинсько-Рівненського Полісся	42
Вахрамєєва Г. Семантика окремих орнаментальних мотивів у традиційному оздобленні народних сорочок Полісся.....	52
Тишкевич Р. «Поліський серпанок» у свідомості місцевих жителів	58
Костюк Л. Провідний центр «поліського серпанку» – село Крупове.....	66
Пархоменко Т. Пояс у народних віруваннях і звичаях	77
Розділ II. Народна кераміка в структурі художньої діяльності.....	84
Істоміна Г. Мистецтво народної кераміки: витоки, художні зразки, осередки.....	84
Розділ III. Інші види декоративно-прикладного мистецтва краю в історико-культурній ретроспективі	102
Прищепя Б. Ювелірні вироби доби Київської Русі з Дорогобужа і Пересопниці.....	102
Нікольченко Ю. Літописна Муравиця у контексті розвитку міст Південно-Західної Русі (Х-ХІІ ст.).....	116
Нікольченко Ю. Торговицький скарб і декоративно-прикладне мистецтво Південно-Західної Русі Х-ХІІІ століть	129
Нікольченко Ю. Скарб монет ХVІ-ХVІІ століть із Березного.....	135
Кононець П. Римська монета на території Волині та Волинського Полісся	141
Розділ IV. Сучасний стан народної культури Рівненщини	151
Виткалов С., Базик Л. Матеріальна культурно-мистецька практика Волині: традиційна писанка	151
Шашук О. Рівненське Полісся: мистецтво художніх виробів із дерева.....	162
Каневська Г. Вікторія Кисіленко та світ її захоплень.....	170
Розділ V. «Творчі портрети» майстрів декоративно-ужиткового мистецтва області.....	173
Приймачук К. Рівненський обласний центр народної творчості в структурі декоративно-прикладного мистецтва	173
Показчики.....	216
Географічний показчик	216
Іменний показчик.....	219
Наші автори.....	222

Наукове видання

**ДЕКОРАТИВНО-ПРИКЛАДНЕ
МИСТЕЦТВО
РІВНЕНЩИНИ**

колективна монографія /
упорядник і науковий редактор – проф. Виткалов В. Г. —
Рівне: ПП ДМ, 2010. — 224 с., іл.

Редактор – Володимир Виткалов
Художнє оформлення – Віктор Луц
Комп'ютерна верстка та дизайн – Віктор Луц, Ольга Морозова
Комп'ютерна обробка фотографій – Віктор Луц
Комп'ютерний набір – Сергій Виткалов

Світлини:

В.Луц

О.Нагорнюк

В.Скібінський

О.Харват

Г.Істоміна

Здано до набору 10.12.2010 р. Підписано до друку 15.12.2010 р.
Формат 60x90 1/8. Папір офсетний. Друк офсетний. Ум.друк.акр. 28,20
Наклад 500 прим. Зам. № 6

Виготовлювач ПП Дятлик М.С.
35304 Рівненська область, Рівненський район,
с. Корнин, вул. Центральна, 58
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи РВ № 11 від 12.06.2002 р.